

Libris.RO

Respect pentru oameni și cărți

Sorin Paliga
(coordonator)

Alexandra Comșa

Cătălin Borangic

TRACII OAMENI, ZEI, RĂZBOAIE

**METEOR
PRESS**

<i>Despre autori</i>	4
<i>Cuvânt înainte</i>	7
<i>Introducere</i>	11
<i>Abrevieri</i>	15
<i>Premise</i>	17

PARTEA I

O perspectivă lingvistică – Sorin Paliga	25
Capitolul 1 • Tracii și lumea lor	27
Capitolul 2 • Divinitatea supremă a geto-dacilor: Samolxis, Zamolxis, Zalmoxis	55
Capitolul 3 • Zeii cei mulți ai celor mulți	73
Capitolul 4 • Cabirii sau inițierea	91
Capitolul 5 • Cavalerul trac	93
Capitolul 6 • Moșteniri și supraviețuiri	99
Capitolul 7 • Concluzii	120
<i>Bibliografie – Partea I</i>	127

PARTEA a II-a

O perspectivă antropologică – Alexandra Comșa	133
Caracteristicile fizionomice ale tracilor, aspecte sociale, variabilitate și microevoluție	135
Elemente de religie și magie la traco-geto-daci	143
Unele date de paleogenetică referitoare la traco-daci	159
Unele considerații privind practicile funerare ale traco-geto-dacilor	171
<i>Bibliografie – Partea a II-a</i>	183

PARTEA a III-a

O perspectivă arheologică și psiho-socială – Cătălin Borangic	191
Teribilia războinici daci și zeii lor tăcuți	193
<i>Bibliografie – Partea a III-a</i>	223

Tracii și lumea lor

S-au scris mii și mii de pagini despre tracii, iar – în România – preponderent despre ramura nord-dunăreană a tracilor, cunoscuți în Antichitate sub numele de daci și de geți, iar în literatura modernă fiind numiți daco-geți, geto-daci, traco-daci, traco-geți, traco-daco-geți. Aceste forme sunt preluate din textele vechi care vorbesc despre tracii (*Thraex*, plural *Thraeces*), despre ramurile lor nord-dunărene dacii (*Daci*, *Dacisci*) și geții (*Geta*, plural *Getae*), existând până azi nenumărate discuții privind existența unui grup tracic nord-dunărean, numit când daci, când geți; sau a două grupuri, dacii și, pe de altă parte, geții. Există însă menționate și alte grupuri trace, cum ar fi tribalii (*Triballoi*), localizabili undeva în nord-vestul actualei Bulgariei și estul actualei Serbiei; moesii, mezii, daco-moesii (*Moesi*, *Mosesoi*), un grup tracic localizabil în nord-estul actualei Bulgariei; carpii (*Carpi*, *Carpiani*, *Korpiloi*), care locuiau pe versantul răsăritean al Carpaților Răsăriteni, în actuala Moldovă subcarpatică; costobocii (*Costoboces*), un grup nord-tracic localizabil undeva în Bucovina de azi. Despre importanța tribaliilor și a mezilor în ansamblul culturilor preromane din arealul sud-dunărean, rămân de referință studiile Fanulei Papazoglu, acum reeditate (Papazoglu 2007 a: grupurile etnice central-balcanice în epoca preromană; Papazoglu 2007 b, despre istoria Balcanilor în Antichitate).

Alt grup tracic cunoscut sunt odrisii (*Odrysoi*), al căror areal a fost în partea central-estică a Bulgariei de azi; de asemenea besii (*Bessi*, *Bessoii*), un grup tracic sud-dunărean, al căror habitat era în munții Rodopi. Ultimul congres de tracologie a fost organizat la Kazanlâk, Bulgaria, care corespunde tocmai unui areal bogat în vestigii ale vechilor regi odrisi¹. Există și alte „neamuri” ori „seminții” trace. O asemenea situație nu implică niciodată faptul că se vorbeau tot atâtea „limbi trace”. Era o situație firească în Antichitate, deoarece majoritatea grupurilor etnice de atunci nu se constituiseră în „state unitare”, cum ni s-ar părea firească astăzi. Nici măcar grecii, care – în multe privințe – atinseseră un nivel de civilizație superior romanilor, nu se constituiseră într-un „stat grec”,

¹ Doi dintre autorii acestui volum, Alexandra Comșa și Sorin Paliga, au participat la lucrările congresului, care a inclus și o excursie științifică la câteva morminte trace descoperite în regiune.

fapt care i-a făcut să fie relativ ușor cucerit de Imperiul Roman în plină expansiune.

În literatura modernă de specialitate, se folosesc diverși termeni referitori la lumea tracilor. Cei mai importanți și cu o ocurență (relativ) ridicată sunt:

– *Trac, tracic* (englez *Thracian*) cu referire la tradiția și/sau la limba tracilor în general. Fiind un termen generic, este folosit pentru a defini ansamblul lumii trace. Vorbim, așadar, despre *limba tracă*, indiferent dacă ne referim la dialectele sud- ori nord-dunărene; putem vorbi, tot în acest sens, de o tradiție tracă ori de o cultură tracă, mai ales dacă dorim să subliniem unitatea acestui mare grup sau, poate mai bine, pentru a sublinia elementele convergente, comune tuturor tracilor ori măcar unei părți semnificative a lor. Termenul *unitate, unitar* este însă pasibil de variații ideologice și culturale, reverberațiile perioadei comuniste fiind încă puternice, nu în ultimul rând limbajul de lemn al perioadei. De fapt, pentru a fi drepti, fiecare perioadă istorică are clișeele sale. Dacă azi am scăpat de clișeele perioadei comuniste, există pericolul ca unii să cadă – cum se întâmplă adesea – în alte clișee, ale „epocii noi”. Sunt destul de mulți: reacția la comunism s-a metamorfozat în unele împrejurări în snobism și dispreț față de istorie. Nu aceasta este alternativa.

Există diverse alte conotații, folosite – de exemplu – în literatura arheologică unde, din motive de variație culturală, se preferă a se diferenția tradiția tracilor sudici (tracii propriu-ziși sau, folosind un termen al lingvistului bulgar Ivan Duridanov, *Echthkraker* „tracii curați”) față de tradiția grupurilor nord-trace, adică:

– *Traco-dac, traco-get, daco-get, geto-dac* și variante ale acestora. Sunt termeni care circulă, mai ales, în literatura de specialitate din România, mai puțin la autorii străini. De fapt, aceste sintagme moderne vor să sugereze faptul că, de la un moment dat încolo, grupurile nord-trace ori daco-gete au avut o evoluție diferită față de cele sud-dunărene. Aici, în sud, contactul cu lumea elenistică și apoi cu expansiunea romană au făcut ca tradițiile vechi să fie mai repede înlocuite cu formele superioare grecești și apoi romane. Este și motivul pentru care și la sud de Dunăre întâlnim frumoase artefacte trace de influență elenistică – de exemplu, Cavalerul Trac, apoi de influență romană. Pe teritoriul Bulgariei, de exemplu, s-au găsit superbe artefacte trace de aur, expuse în muzeele din Bulgaria și, uneori, în expoziții itinerante.

– *Traco-dac*, uneori *traco-get, daco-get, traco-daco-get* etc. sunt sintagme preferate – mai ales, dar nu exclusiv – în literatura lingvistică, pentru a se sugera, de exemplu, că este vorba de o moștenire de substrat trac ori traco-dac.

– *Daco-mesic* ori *daco-moesic* sunt termeni care apar uneori atunci când analiza conduce spre ipoteza că moesii erau un grup tracic mai apropiat de grupul nordic, de daco-geți, decât de cel sudic.

– *Traci balcanici* ori *traci est-balcanici* ori *traci central-balcanici* sunt termeni folosiți, mai ales, în literatura istorică și arheologică din Bulgaria și din fosta Iugoslavie (vezi, de exemplu, Papazoglu 2007 a, lucrare al cărei titlu, în traducere, este „grupurile etnice central-balcanice în perioada preromană”). Asocierea termenului modern *Balcani, balcanic*² de lumea tracă este oarecum anacronică (*Balcani, balcanic* este un termen modern), dar – de vreme ce este deja folosită, ba chiar de autori de prestigiu, cum este Fanula Papazoglu, ale cărei studii, vechi de peste 40 de ani, acum reedite, sunt încă de referință – ni se pare inutil a încerca înlocuirea unor sintagme precum *tracii balcanici, tracii est-balcanici, tracii central-balcanici* etc. În fond, important este ca sensul ori conotația acestor sintagme să fie corect analizat(ă), fiind de importanță secundară o discuție dacă asemenea sintagme sunt cu adevărat corecte ori recomandabile. Ele reflectă, cel puțin parțial, o anume realitate și, mai ales, o anume abordare. În măsura în care autorii își argumentează opțiunile și abordările, ele pot fi acceptate ca termeni de lucru.

Așa cum sugerează și titlul acestui volum, am preferat termenul *trac* ori *tracic*, deoarece – așa cum vom vedea mai jos – ne referim la moștenirea tracilor în general, deși – evident – vom insista asupra aspectelor care privesc, mai ales, cultura și limba română. Ca atare, ne vom concentra asupra ramurii nordice a grupului tracic, așadar a traco-dacilor. O relativ bogată moștenire tracă există însă și în limba bulgară, precum și în alte limbi ale spațiului sud-est european numit și, mai mult sau mai puțin corect, „balcanic”. Astfel, riturile și credințele legate de „noaptea buturugii”, a arderii butucilor de lemn în perioada solstițiului de iarnă, a Crăciunului, sunt izbitor de asemănătoare la români, bulgari, sârbi și albanezi. Acest lucru nu poate fi întâmplător, iar analiza de detaliu confirmă o asemenea premisă. O anume influență tracă, mai precis traco-dacă, tardivă au avut și grupurile cunoscute mai târziu drept *slave* (*Sclaveni, Sklavenoi* în textele bizantine), al căror „creuzet” cultural s-a aflat la interferența dintre

² Termenul *Balcani* apare pentru prima oară în anul 1808 la geograful Johann August Zeune sub forma *Balkanshalbinsel* „Peninsula Balcanică”. Inițial, avea conotație pur geografică, referindu-se la zona muntoasă a Greciei, Bulgariei, Macedoniei și Albaniei de azi. Termenul a avut un succes extraordinar, căpătând relativ repede conotații culturale, lingvistice și, evident, politice. Conotația politică a fost, cel mai adesea, peiorativă.

arealele balto-slave de sud, vestul arealului scito-iranic și la nord de arealul costobocilor și carpilor, așadar în zona central-sudică a Ucrainei de azi.

Există și un termen care încearcă să sintetizeze caracteristicile convergente ale limbilor din sud-estul european: *Balkansprachbund*, tradus prin Uniunea Lingvistică Balcanică, în franceză *Union Linguistique Balkanique*, și cu diverse alte echivalențe în alte limbi. Termenul a apărut și s-a consolidat după Primul Război Mondial și, în forma sa de bază, grupează limbile română, bulgară și albaneză. Ulterior, în grup a intrat și limba macedoneană – după al Doilea Război Mondial, când s-a creat și limba macedoneană literară. Atragem atenția că vorbim aici de limba macedoneană modernă, care este o limbă slavă înrudită cu bulgara și având câteva apropieri și de limba sârbă. Limba macedoneană antică nu ne este cunoscută, dar era – probabil – un idiom de tip tracic ori un dialect tracic. Macedonenii antici au intrat rapid în sfera influenței culturale grecești și, ca atare, ei sunt analizați ca parte a istoriei antice a Greciei. Disputele politice actuale, în care sunt implicate Macedonia (fostă iugoslavă, numită FYROM, abreviere pentru Former Yugoslav Republic of Macedonia), Grecia și Bulgaria, nu fac obiectul discuției din acest volum, fiind o chestiune exclusiv politică a momentului actual.

Acestui nucleu de 3 + 1 (româna, albaneza, bulgara și, ulterior, macedoneana) al Uniunii Lingvistice Balcanice i s-au adăugat ulterior, prin extensie mai degrabă geografică, și alte limbi din zonă: sârbo-croata³, greaca și chiar turca. Din punct de vedere metodologic, dar și practic, prin „uniune lingvistică balcanică” trebuie să înțelegem, în primul rând, cele 3 + 1 limbi, deoarece manifestă elemente comune în lexic, dar și structurale, cum ar fi articolul hotărât postpus. Despre originea albanezilor vom reveni mai jos. În ciuda unei „aure de mister”, originea albanezilor și a limbii lor nu are nimic spectaculos ori nefiresc, în măsura în care discutăm cu argumente științifice, nu recurgem la discursuri politice. Este adevărat că, de multe ori, nu reușim să punem cap la cap date ori argumente disparate ori aparent disparate, pentru a avea un tablou coerent al unor realități istorice vechi. Mileniul I, mai ales după sec. IV – când încep marile migrații – este o perioadă complexă a Europei, când se reconfigurează întreaga structură lingvistică și culturală.

Revenind la traci și la etnonimele trace folosite de moderni, în fond toate corecte ori parțial corecte, reflectă o realitate istorică: tracii, cu excepția domniei lui Burebista, nu au fost uniți din punct de vedere politic și, ca atare, nu putem vorbi de o etnie tracă unitară. Despre perioada lui Burebista rămâne încă de

³ Despre termenul sârbo-croat ori sârb-croat vezi Paliga 2012, capitolul dedicat limbilor slave de sud, mai ales arealului sârb-croat, pp. 116 ș.u.

referință lucrarea lui Ion Horațiu Crișan (Crișan 1977), chiar dacă autorul face concesii conjuncturii național-comunismului epocii. După părerea noastră, nu există – la ora la care scriem aceste rânduri – o sinteză mai bună privitoare la epoca lui Burebista. Prima parte a cărții este, de fapt, o bună introducere în problematica civilizației tracilor în general, mai ales a grupurilor trace de nord, dacii sau geții. În orice caz, lucrarea nu poate fi respinsă global, mai ales că – deocamdată – nu avem un înlocuitor mai bun. Noile generații de istorici ni se par mai degrabă agresive ideologic, critice la adresa realizărilor din trecut – unele în perioada comunistă, e drept – fără a fi însă capabile de a oferi ceva mai bun, mai solid, de perspectivă. La ora la care scriem aceste rânduri, ne lipsesc ample lucrări de sinteză privind civilizația tracilor ori a traco-dacilor scrise în ultimii 10–20 de ani și care, așadar, să ofere o perspectivă istorică și, să nu ne ferim de termeni, o perspectivă ideologică adecvată perioadei pe care o trăim, la început de mileniu III. Multe abordări ni se par, mai degrabă, superficiale, teribiliste cu orice preț, suferind și de snobism postcomunist.

Cine erau tracii? Cu cine se învecinau? Cu cine se „înruideau”?

Dunărea nu a fost niciodată o barieră de netrecut, iar – în Antichitate – nu era frontieră lingvistică: traci trăiau atât la nord de Dunăre (daco-geți, traco-daci), cât și la sud de Dunăre (tracii propriu-zisi). Dacă admitem, cum cred unii specialiști, că și frigienii din Asia Mică (Turcia de azi) erau tot de sorginte tracă, iar ilirii formau un grup etnic ce vorbea o limbă relativ apropiată de tracă, avem în față tabloul unui grup etnic – ori al unor grupuri etnice înrudite – de mare răspândire.

Tracii erau un mare grup lingvistic și cultural despre care putem vorbi mult înainte de începutul primului mileniu î.H. Ei reprezintă, ca majoritatea grupurilor etnice ale preistoriei și ale istoriei vechi europene, o ramură central și sud-est europeană ce vorbea o limbă din grupul indo-european răsăritean, numit convențional grupul *satem*, fiind așadar înrudiți cu **balticii** (urmașii lor moderni sunt lituanienii și letonii, dar a căror răspândire a fost mult mai mare în trecut, în Evul Mediu fiind vecini cu românii moldoveni), cu **slavii** (a căror așa-numită vatră de formare ori, folosind un termen german consacrat *Urheimat*, englez *homeland*, ceh *pravlast*, va fi fost la nord de Bucovina de azi, în arealul sud- și central-ucrainean de azi), cu **vechii indieni** și cu **iranicii**. Acest areal convențional numit „indo-european satem” se întindea, așadar, de la Adriatica (așadar, la nord de greci) până la Marea Baltică și până departe spre zona Iran-India de azi.

Sintagma „grup satem”, în opoziție cu „grup centum” este o delimitare convențională a limbilor indo-europene în funcție de felul cum s-a păstrat numeralul „o sută”: *centum* (în latină, se pronunța *kentum*), așadar arealul indo-european occidental, și *satem* în iranică (limbile din arealul răsăritean: vechea indiană, persana, grupul balto-slav și, cum spuneam, traca și ilira).

Desigur, traca avea multe puncte comune și cu **ramura indo-europeană occidentală**, numită convențional *centum*, din care făceau parte și **latina** (și alte limbi italice precum **osca** și **umbriana**, nu însă și *etrusca*, o limbă neindo-europeană, ale cărei origini sunt încă disputate), **limbile germanice**, **limbile celtice** și **greaca**. În ultimii ani, s-a conturat ipoteza că traca se înrudea mult cu **ilira**, care se pare că a fost tot un idiom de tip *satem*, nu *centum* cum se crezuse anterior (vezi problema în lucrarea încă de referință Russu 1969).

Tracii și limba lor au avut într-adevăr o mare răspândire: de la nordul Carpaților până în estul Slovaciei, estul Ungariei (la est de Dunăre), până la Nistru spre est, până la Marea Egee în sud-est și până la Drina spre sud-vest. În termeni moderni, se răspândiseră pe un areal ce cuprindea teritoriile României, Republicii Moldova, sudul Ucrainei, estul Ungariei, Bulgaria, Serbia și Muntenegru, cu unele ramificații spre est (frigienii din Asia Mică, adică și Turcia de azi). Acesta poate fi considerat un areal maxim care, odată cu romanizarea, a început să se restrângă. A dispărut însă complet limba tracă? Răspunsul nu este așa de simplu precum pare întrebarea!

Relațiile dintre tracă și iliră sunt importante, deoarece discuțiile se leagă, inevitabil, de problema originii limbii albaneze. Problema a fost excesiv politizată, mai ales în perioada comunismului, dar și anterior, fiind legată, direct sau indirect, de problema originii românilor. Dată fiind amplitudinea discuțiilor, nu putem intra aici în detalii. Totuși, pentru a nu-l lăsa pe cititor cu o problemă neclarificată, trebuie să facem câteva precizări, fie și succint expuse.

Problema originii albanezilor era deja – cum am spune, pe masa cercetătorilor – încă din sec. XIX. Limba albaneză este un idiom cu lexic preponderent roman, ei fiind moștenitorii direcți ai ilirilor romanizați. În același timp, structura acestei limbi este doar parțial romanică, având unele elemente neromanice, presupuse de origine iliră – conform unei ipoteze – ori tracică – așa cum considera Hasdeu încă în a doua jumătate a sec. XIX. Discuția are o componentă științifică, legată – mai ales – de evidentele similitudini dintre albaneză și română; are însă și o pronunțată componentă politică, generată – în primul rând – tocmai de aceste similitudini. Ideologia Austro-Ungariei din sec. XIX a fost dominată de formula *prior tempore, prior lege* „primul în timp, primul în drepturi”, adică „cine a venit primul, are drepturi de proprietate”.

Pe linia acestei ideologii agresive, primii veniți în Ardeal ar fi fost maghiarii, apoi românii care, pe firul acestui construct politic, ar fi venit de undeva din Balcani prin sec. XII–XIII. În acest context, discuțiile s-au aprins adesea inutil. Să încercăm descălcirea problemelor.

În primul rând, dacă vorbim despre „vatra de formare” a românilor, adică a unui grup etnic romanizat, problema unui „areal etnic” limitat, indiferent unde îl plasăm, în Carpați ori în Balcani, este un nonsens, deoarece romanizarea, prin definiție, a însemnat un amplu și vast proces de aculturație, care a cuprins mari regiuni din Europa, din Asia Mică, din Orientul Apropiat și Mijlociu, din nordul Africii. Din acest punct de vedere, romanitatea răsăriteană, în care se încadrează românii (inclusiv grupurile sud-dunărene, aromânii, megleno-românii și istro-românii) nu diferă, tipologic, de romanitatea occidentală. Ca atare, a explica romanitatea, indiferent de locație, ca pornind dintr-un areal mic, pierdut undeva prin Balcani, este un nonsens. De ce ar trebui să explicăm romanitatea răsăriteană altfel decât cea central-europeană ori decât cea occidentală? Din punct de vedere al tipologiei culturale, a face asemenea diferențe nu se justifică. Sigur, pe măsură ce timpul se scurgea, iar Europa intra în faza marilor migrații, după sec. IV, apar diferențieri tot mai mari între diversele regiuni ale fostului Imperiu Roman. Acestea sunt graduale, au o evoluție de câteva secole și, în final, conduc la apariția noilor grupuri culturale, inclusiv a idiomurilor neo-latine sau, cum le numim uzual, a limbilor romanice.

A doua problemă este legată de iliri și de posibilitatea ca un grup relativ compact să fi supraviețuit romanizării și asta tocmai într-o zonă aflată în imediata vecinătate a Italiei, pe litoralul adriatic. Acest lucru nu este confirmat nici de sursele istorice, nici de cele arheologice și nici de analiza lingvistică. Limba iliră și ilirii dispar din documente în sec. II d.H. Procesul de romanizare era avansat și inexorabil, așa cum va să fie pentru aproape tot spațiul balcanic, cu excepția Greciei, a cărei limbă persistă datorită prestigiului său cultural. Limba greacă este însă singura excepție a zonei și una dintre rarele excepții din cadrul Imperiului Roman. Sunt asimilate prin aculturație aproape toate grupurile celtice, păstrându-și tradițiile doar câteva grupuri izolate din insulele britanice și din Irlanda; rezistă micul grup al bascilor, din cauza locației lor departe de Roma și într-o zonă izolată. Ipoteza că ar fi putut rezista romanizării un mic grup ilir, aflat într-o puternică zonă de romanizare și care – la un moment dat – s-ar fi manifestat plener ca un nou grup, albanezii, nu rezistă unei analize de amănunt. Ca atare, componenta romanică a albanezei se explică tocmai prin acest element ilir, dar romanizat. Din limba ilirilor s-au păstrat, firesc, câteva toponime și câteva hidronime și, posibil, câteva elemente de lexic, cum ar fi de așteptat și cum este și normal.

A treia problemă, deosebit de importantă pentru explicarea întregii situații din arealul carpato-balcanic în a doua jumătate a primului mileniu, adică în perioada migrațiilor (convențional, de la sfârșitul sec. IV până la sfârșitul sec. X d.H.), este un răspuns la întrebarea: până când s-a vorbit limba tracilor? Până când putem vorbi de grupuri trace relativ compacte care puteau reprezenta un element suficient de puternic pentru a se putea impune – cultural, lingvistic, militar, politic – în vastul areal sud-est european?

Deși nu se poate oferi un răspuns clar și tranșant acestor întrebări, lor li s-a răspuns, chiar dacă discuțiile s-au purtat, mai ales, în cercurile specialiștilor. Așa cum spuneam, romanizarea a fost rapidă și puternică în spațiul numit azi balcanic; a fost, începând cu anul 106, puternică și în Dacia. Singurele areale trace unde nu a avut loc o romanizare directă și rapidă sunt cele din zona est- și nord-carpatică, respectiv zona central- și nord-moldovenească și Maramureșul. Deloc întâmplător, aici persistă, cel puțin până în sec. IV, grupurile așa-numiților „daci liberi” (*Daci Liberi*), reprezentați de carpi, de costoboci și de dacii din Maramureș. Există studii solide pe această temă, încă de referință fiind cele datorate lui Gh. Bichir: Bichir 1973 – cultura carpică; Bichir 1981 – dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii (tocmai tema care ne interesează); Bichir 1983 – lucrare despre costoboci, ramura nordică a dacilor, și care – credem noi – au avut și o influență decisivă în procesul etnicizării slavilor, de după sec. V d.H.; Bichir 1984 – reia problema lucrării sale din 1981. Despre carpi și despre cultura lor se publică regulat studii în revista *Carpica*, o parte dintre numere fiind accesibile și în format digital⁴.

Ca să rezumăm, singurele grupuri trace persistente și relevante în sec. II–IV, cel puțin, dacă nu și mai târziu, sunt cele ale carpilor și costobocilor, precum și cele ale altor grupuri daco-gete neromanizate. Grupuri de carpi au fost colonizate de romani și la sud de Dunăre, pentru a le atenua astfel puterea militară, încă importantă în toată perioada de după cucerirea Daciei. Altfel spus, persistența vechilor tradiții trace nu se putea face decât în zone unde romanizarea a fost mai lentă, mai slabă și mai puțin insistentă, în zona codrilor deși ai Bărăganului antic (pe atunci nedefrișat) și în zona Carpaților Răsăriteni. Nu este nevoie să facem nici efort de imaginație, nici să elaborăm constructe politice: aici și numai aici puteam avea o tradiție tracică persistentă și încă puternică până cel puțin în sec. IV, dar și mai târziu. Este posibil, ca o alternativă interimară de discuții, să fi supraviețuit grupuri trace și la sud de Dunăre. Pot

⁴ <http://www.encyclopedia-dacica.ro/?operatie=subiect&locatie=periodice&fisier=carpica> (25 feb. 2018).

să fi fost acei carpi colonizați la sud de Dunăre, poate și acei *Bessi*, *Bessoi* din unele documente postclasice.

O transformare relativ rapidă și masivă are loc în perioada migrațiilor, așadar după începutul sec. V d.H. Ce se va fi întâmplat cu acele grupuri trace reprezentate de dacii liberi (carpi, costoboci)? Cert, nu au dispărut peste noapte și nici fără urmă. O parte s-au întors în regiunile romanizate din Ardeal, Banat și Oltenia. O altă parte se vor fi dus spre sud, cert – la un moment dat – împinse de valul migrator al slavilor, care poate fi datat în jurul anului 500 și imediat după acest moment. Grupuri de costoboci și de carpi vor fi fost împinse spre sud ca un soi de avangardă a slavilor. Este posibil ca aici, la sud de Dunăre, să fi întâlnit și alte grupuri trace neromanizate. Este puțin probabil să fie traci propriu-ziși din Stara Planină (podîșul Bulgariei de azi), scăpați de romanizare, deși acest lucru nu este exclus. Este mai degrabă posibil să fi fost unele grupuri carpice, colonizate de romani și care își păstraseră încă limba și tradițiile. Acest grupuri, împinse mai departe de valul slav, ajung pe litoralul adriatic și, coabitând cu urmașii ilirilor romanizați, formează grupul albanez modern.

Punând cap la cap complicatul mozaic de date istorice și arheologice, putem reconstitui – cu suficientă exactitate – istoria zonei carpato-balcanice din agitatul, tumultuosul mileniu I d.H. Ipoteza că albanezii reprezintă, de fapt, o migrație de la nord la sud a unor carpi a fost avansată, de altfel, de Hasdeu în a doua parte a sec. XIX. Un astfel de studiu este *Pierit-au dacii?* (a se vedea studiile istorice, filologice și lingvistice, astăzi relativ ușor accesibile, în culegeri precum Hasdeu 1973 și 1988. Teoria carpică a lui Hasdeu a fost ulterior adoptată și detaliată de marele lingvist (romanist și indo-europenist) italian Giuliano Bonfante, mai ales în studiile sale privind limba română (Bonfante 2001, ediția românească) și, nu în ultimul rând, de I. I. Russu (Russu 1995, lucrare postumă; ipoteza sa fusese însă expusă într-o comunicare la Academia R.S. România în aprilie 1982).

Cu siguranță, discuțiile nu se vor fi încheiat, dar este evident că ipoteza originii „pur ilire” a limbii albaneze nu rezistă unei analize de amănunt. Acest lucru îi era deja clar lui Hasdeu, dar și altor cercetători. După al Doilea Război Mondial, și tracologii bulgari au arătat, practic în unanimitate, că albaneza trebuie considerată un idiom de tip neo-tracic, nu neo-ilir, deși ei consideră că nucleul migrației îl reprezintă tracii sudici. Așa cum arătam mai sus, acești traci sudici trebuie să fi fost reprezentați, măcar în parte, de carpii colonizați de romani în secolele anterioare.

A vorbi, așadar, despre o mișcare de populație de la nord spre sud în perioada migrațiilor, care s-a stabilit într-o zonă de intensă romanizare

(litoralul Adriaticii) și care, printr-un proces complex de coabitare, a condus la un nou grup etnic, albanezii, este în firea lucrurilor, deoarece și documentele epocii și cercetările arheologice vorbesc, fără dubiu, de valuri umane care se deplasează de la nord la sud, nu de la sud la nord; de la est la vest, nu de la vest la est. Așa a fost și migrația slavilor, primul val pornind dinspre Ucraina de azi pe Siret și pe Prut, trecând apoi Dunărea; ulterior, un al doilea val pornește spre vest, apoi o parte dintre aceste grupuri traversează Pannonia și ajunge în Balcani dinspre vest. Asemenea fenomene au fost însă numeroase în acel tumultuos mileniu I, astfel că așa-numita „etnogeneză albaneză” nu are nimic spectaculos. Frecvent numita „enigmă albaneză” este, de fapt, un construct politic menit să alimenteze speculațiile și varii interpretări politice. Această mișcare de populație de sușă tracică trebuie înțeleasă în ansamblul amplelor mișcări de populație din perioada migrațiilor. Vezi alte discuții, din perspectivă istorică și lingvistică, la Paliga și Teodor 2009, deocamdată singura abordare interdisciplinară a originii slavilor și, în context, și a originii albanezilor, care s-a publicat în România. Problema ar trebui abordată, după părerea noastră, la un forum istoric sud-est european dedicat acestei chestiuni, la care să participe specialiști din toate țările din zonă și care să-și expună ipotezele, argumentele și concluziile. Noi credem că, pe linia Hasdeu-Bonfante-Russu, dar și a colegilor tracologi din Bulgaria, limba albaneză se conturează ca urmașa unui idiom ilir romanizat, afectat, la un moment dat, de stabilirea în zonă a unor grupuri trace neromanizate și care, în final, sunt asimilate de populația locală și conduc spre apariția unui nou idiom: albaneza. Dacă privim „problema albaneză” în acest mod, atunci putem afirma, fără teamă de a greși, că limba tracă încă se vorbește, dar ea se numește albaneză. Sigur, este un idiom neo-tracic modern, cu lexic preponderent romanic, pe care – cert – nici Burebista, nici Decebal și nici Dromichaites nu l-ar înțelege, dar nici Traian nu ar înțelege, cert, limba italiană. Într-un mileniu și jumătate, limbile au evoluat foarte mult, lexicul și structura lor s-au modificat, dar continuitatea culturală și de habitat nu poate fi pusă la îndoială, nu există niciun argument care să contrazică cele spuse mai sus.

Felul cum proiectăm tabloul etno-cultural al celei de a doua jumătăți a primului mileniu, așadar aproximativ perioada de după anul 500 și până la anul 1000, este esențial în înțelegerea a ceea ce s-a numit convențional „etnogeneza europeană”. Este o sintagmă convențională deoarece etnicitatea este totdeauna „în mișcare”, grupurile etnice apar, evoluează și rareori dispar, pur și simplu. Cel mai adesea, ele se transformă. Prin varii procese de aculturație ori prin amestecuri de populație, timpul conduce la apariția unor noi și noi grupuri

etnice. A crede că un popor este dat o dată pentru totdeauna este o iluzie. Din această perspectivă, am afirmat că limba tracă încă se vorbește, doar că se numește acum limba albaneză, *gjuha shqipe*. De fapt, este o sinteză lingvistică între limba ilirilor romanizați (componenta romanică a albanezei, statistic cea mai numeroasă) și cea a nou-veniților dinspre nord-est, un dialect de tip tracic, acea componentă care și dă specificul limbii albaneze.

Discuțiile care conduc spre întrebări precum „albanezii sunt, deci, imigrați?” sau „albanezii au venit aici înainte sau după slavi?” și altele de acest tip sunt, evident, „construcție politice”, așa cum este și întrebarea-cliseu „românii au venit de la sud de Dunăre?”. Albanezii sunt, evident, un străvechi popor (ilirii), romanizat (sec. II d.H.) care, până prin sec. V, face parte din romanitatea răsăriteană (alături de alte populații romanizate, românii în primul rând). Apoi, printr-o nouă sinteză culturală, populația locală romanizată și un grup imigrat de tip tracic conduc spre apariția unei noi entități. Orice alte discuții sunt sterile și indică, evident, dorința de a politiza o situație mult mai simplă și mult mai clară decât pare la prima vedere. De fapt, și astăzi, limba albaneză poate fi considerată și din perspectiva unui idiom cu lexic romanic. Este, de altfel, și perspectiva din care a fost întocmit lexiconul elementelor latine comune românei și albanezei (Vătășescu 1997).

Problema mitologiei tracilor se leagă, direct ori indirect, de problema moștenirii autohtone a limbii române, cu alte cuvinte a răspunde la întrebări precum: „ce a moștenit româna din limba tracilor?”, „câte cuvinte pot fi atribuite substratului?”, „ce alte elemente pot fi considerate «autohtone»?” Prin substrat se înțelege limba (ori limbile) care a(u) lăsat urme într-un nou idiom apărut în urma unui proces de aculturație. În cazul românei, substratul este reprezentat de limba tracă; în cazul francezei, de limba celților etc. Nu întotdeauna putem determina cu claritate care este substratul, care stratul și care superstratul unei limbi. În cazul românei, putem spune că limba latină formează stratul, traca formează substratul, elementele slave formează superstratul, iar diversele elemente maghiare, turce și de alte origini formează adstratul. Dar în cazul albanezei, cum determinăm componentele? Aici, stratul ar fi tot latina (elementul romanic), substratul elementul ilir, iar componenta tardivă carpică (tracică) ar fi superstratul, care însă interferează cu structura intimă a limbii. Sau admitem că elementul carpic (tracic) formează stratul, elementul romanic (majoritar) formează substratul (iar ilira formează substratul substratului!), iar elementele slave, de asemenea, superstratul.

Să revenim însă la situația limbii române, care ne interesează aici în primul rând. În ultimii ani, am putut asista, pe de o parte, la împingerea spre o zonă